

พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงสมัยกรุงศรีอยุธยา ในเอกสารฮอลันดา

ภาววรรณ เรื่องศิลปะ*

บทคัดย่อ

สำหรับผู้มาเยือนชาวต่างชาติ วังและวัดเป็นสถานที่สำคัญที่บ่งบอกถึงคติความเชื่อหลักที่เกี่ยวกับรัฐและสังคมของราชอาณาจักรอยุธยาว่าเป็นการปกครองโดยกษัตริย์ผู้มีอำนาจเด็ดขาดและเป็นสังคมที่น้อมรับนับถือพระพุทธศาสนา ราชสำนักอยุธยาเปิดโอกาสให้ตัวแทนของกลุ่มชาวต่างชาติที่สำคัญเข้าเฝ้ากษัตริย์และเข้าร่วมในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งกิจกรรมของพระมหากษัตริย์และราชสำนักเหล่านี้ไม่ได้จัดขึ้นเพียงเฉพาะในเขตพระราชวังเท่านั้นแต่ยังรวมถึงสถานที่อื่นๆด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามพระอารามหลวงที่สำคัญ กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาเป็นชาวต่างชาติกลุ่มหนึ่งที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพระราชพิธีและโอกาสสำคัญในพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลาาร่วม ๑๖๐ ปีที่อยู่ในอยุธยา บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประสพการณ์ข้ามวัฒนธรรมของชาวฮอลันดาในสยามอย่างไร และสิทธิของชาวฮอลันดาในการเข้าถึงสถานที่สำคัญเหล่านี้ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจของกษัตริย์อยุธยาและที่มาของความสนใจในสถานที่เหล่านี้ของชาวฮอลันดามีความสัมพันธ์กับสถานภาพของพวกเขาในสยามในฐานะที่เป็นทั้ง พ่อค้า นักการทูต และข้าราชการ

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

For foreign visitors to the Kingdom of Ayutthaya, the palaces and the temples were the indicators of its fundamental ideas of state and society: a rule by absolute kingship and Buddhist society. The Dutch merchants were an important group that was allowed to attend the royal ceremonies and important occasions at the royal palace and temples on a regular basis in the some hundred and sixty years of their presence in Siam. This article will demonstrate how the royal palace and temples of Ayutthaya were observed and represented in the cross-cultural experience of the Dutch, and how their multifarious status in Siam as merchants, diplomats and courtiers affected their right to access to these exclusive places and their understanding of them.

สำหรับผู้มาเยือนชาวต่างชาติ วังและวัดเป็นสถานที่สำคัญที่บ่งบอกถึงคติความเชื่อหลักที่เกี่ยวกับรัฐและสังคมของราชอาณาจักรอยุธยาว่าเป็นการปกครองโดยกษัตริย์ผู้มีอำนาจเด็ดขาดและเป็นสังคมที่น้อมรับนับถือพระพุทธศาสนา พระราชวังหลวงของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาถูกกล่าวถึงบ่อยครั้งในจดหมาย รายงาน และหนังสือที่เขียนขึ้นโดยชาวยุโรปที่มาเยือน “ราชอาณาจักรสยาม” ในคริสต์ศตวรรษที่สิบหกถึงสิบแปด “เพราะพวกเขาเห็นว่าโอกาสอันหายากในการเยือนพระราชวังเป็นเหตุการณ์สำคัญในการแวะเวียนมาสยามของพวกเขา ... เนื่องจากพระมหากษัตริย์และราชสำนักของพระองค์เป็นศูนย์กลางในชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศ”^๑ ราชสำนักอยุธยาเปิดโอกาสให้ตัวแทนของกลุ่มชาวต่างชาติที่สำคัญเข้าเฝ้ากษัตริย์และเข้าร่วมในพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งกิจกรรมของพระมหากษัตริย์และราชสำนักเหล่านี้ไม่ได้จัดขึ้นเพียงเฉพาะในเขตพระราชวังเท่านั้นแต่ยังรวมถึงสถานที่อื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามพระอารามหลวงที่สำคัญ กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาเป็นชาวต่างชาติกลุ่มหนึ่งที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมพระราชพิธีและโอกาสสำคัญในพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงอย่างค่อนข้างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลาาร่วม ๑๖๐ ปีที่อยู่ในอยุธยา และชาวฮอลันดาหลายคนได้บันทึกประสบการณ์เหล่านี้ไว้ในงานเขียนของตน

บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ข้ามวัฒนธรรมของชาวฮอลันดาในสยามได้อย่างไร ผู้บันทึกเหล่านี้นำเสนอภาพพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงอย่างไร และสิทธิของชาวฮอลันดาในการเข้าถึงสถานที่สำคัญเหล่านี้ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระราชอำนาจของกษัตริย์อยุธยาและที่มาของความสนใจในสถานที่เหล่านี้ของชาวฮอลันดามีความสัมพันธ์กับสถานภาพของพวกเขาในสยามอย่างไร

^๑ Dhiravat na Pombejra. *Siamese Court Life in the Seventeenth Century as Depicted in European Sources*. Bangkok: Faculty of Arts Chulalongkorn University International Series No. 1, 2001, p. 7.

ความสำคัญของเอกสารฮอลันดาและสถานะของผู้ผลิตเอกสาร

เอกสารฮอลันดาในที่นี้หมายถึงเอกสารที่ผลิตโดยลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือในชื่อย่อว่าวีไอซี (Verenigde Oostindische Compagnie-VOC) ซึ่งมีสองประเภทหลัก ได้แก่ (๑) รายงานของลูกจ้างต่อบริษัทฯ มีทั้งที่เป็นรายงานใหญ่ประจำปี รายงานพิเศษเฉพาะเรื่อง และบันทึกประจำวัน เขียนโดยหัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทฯ ประจำอยุธยา (ในภาษาดัตช์ opperhoofd) หรือผู้ช่วย (ในภาษาดัตช์ assistent) และ (๒) งานเขียนแนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) หรือพรรณนาการเดินทาง (travel literature หรือ travelogue) โดยลูกจ้างบริษัท ซึ่งอาจเขียนขึ้นในฐานะการประมวลข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับอาณาจักรอยุธยาเพื่อนำเสนอต่อผู้บริหารของบริษัทฯ หรือเพื่อตอบสนองความสนใจใคร่รู้เกี่ยวกับโลกตะวันออกของชาวยุโรปร่วมสมัยซึ่งสัมพันธ์กับอุตสาหกรรมการพิมพ์หนังสือที่เติบโตควบคู่กันในขณะนั้น

เอกสารฮอลันดามีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเป็นอย่างมากด้วยเหตุผลหลายประการ เอกสารเหล่านี้เป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของลูกจ้างบริษัทวีไอซีรุ่นแล้วรุ่นเล่าที่เข้ามาในสยาม ดังนั้นจึงเป็นการบันทึกโดยผู้สังเกตการณ์โดยตรง (direct witness) ตัวแทนบริษัทมีภาระที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือ การรายงานสถานการณ์ในพื้นที่ที่ตนประจำอยู่ ให้ครอบคลุมเหตุการณ์และกิจกรรมทั้งหมดที่เกิดขึ้นที่มีหรืออาจมีผลกระทบต่อธุรกิจของบริษัทวีไอซีและชีวิตของลูกจ้างบริษัทในพื้นที่นั้นๆ ดังนั้นรายงานเหล่านี้จึงไม่ได้จำกัดเนื้อหาอยู่เพียงแค่สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและการค้าของสยามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสภาพการเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ภัยธรรมชาติ โรคระบาด ไฟไหม้ ฯลฯ นอกจากนี้ รายงานของบริษัทโดยเฉพาะที่เป็นบันทึกประจำวันจะมีกรอบเวลาที่ค่อนข้างชัดเจน จึงเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการสร้างลำดับทางเวลา (chronology) ในประวัติศาสตร์อยุธยา ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งของเอกสารไทยประเภทพงศาวดาร

เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่ปรากฏในเอกสาร ผู้ศึกษาต้องตระหนักว่าผู้ผลิตเอกสารเหล่านี้ดำรงหลายสถานะในเวลาเดียวกัน พวกเขาไม่ได้เป็นเพียงแค่พ่อค้าของบริษัท

ริโอซีเท่านั้น หากแต่ในหลายโอกาสยังทำหน้าที่เป็นนักการทูตหรือตัวแทนทางการทูต
ของบริษัทฯ และสาธารณรัฐดัตช์ในสยาม และบางครั้งก็เป็นเสมือนข้าราชการสำนักของ
พระมหากษัตริย์แห่งอยุธยาอีกด้วย^๖

บริษัทริโอซีนั้นเกิดจากการร่วมทุนของเอกชนในการทำการค้าในดินแดน
ตั้งแต่ทิศตะวันออกของแหลมกู๊ดโฮปจนถึงเกาะญี่ปุ่น เพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันที่ไม่
ก่อให้เกิดประโยชน์ระหว่างพ่อค้าฮอลันดาด้วยกัน บริษัทฯ ได้รับอำนาจจาก
สาธารณรัฐดัตช์ให้กระทำการที่จำเป็นต่อการดำเนินการค้าในโลกตะวันออก ซึ่งรวม
ถึงในอยุธยา ตั้งแต่การทำสนธิสัญญา การใช้กำลังและทำสงคราม และการดำเนิน
การทางการทูต รวมไปถึงการดูแลช่วยเหลือและบังคับใช้กฎหมายเหนือชาวฮอลันดา
และผู้อยู่ในกำกับของบริษัทฯที่อยู่ในเอเชีย โดยมีศูนย์กลางการดำเนินงานหลัก
หรือ “รัฐบาลสูง” (De Hoge Regering) อยู่ที่กรุงปัตตาเวีย (Batavia ปัจจุบันคือ
กรุงจาการ์ตา นครหลวงของประเทศสาธารณรัฐอินโดนีเซีย) บนเกาะชวา

ชาวฮอลันดาและชาวตะวันตกอื่นๆ ได้เรียนรู้มาตั้งแต่แรกแล้วว่าชนชั้นนำ
ทางการเมืองในเอเชียจำนวนมากมีความสนใจที่จะควบคุมการค้าเองโดยตรง และ
ผู้ปกครองของอยุธยาก็เป็นเช่นนั้น ดังนั้นในความเป็นพ่อค้า ตัวแทนของบริษัทฯ
ต้องติดต่อโดยตรงกับราชสำนักอยุธยาซึ่งเป็นศูนย์กลางที่ควบคุมส่วนใหญ่ของ
การค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะที่ราชสำนักเป็นผู้ผูกขาดการขาย
สินค้าที่บริษัทต้องการส่งออกและผู้ผูกขาดการซื้อสินค้าที่บริษัทนำเข้ามายัง ด้วยเหตุ
นี้เพื่อสร้างความยอมรับจากราชสำนักอยุธยาและเพื่อเสริมสร้างสถานะของบริษัทฯ
ในสายตาของกษัตริย์สยาม บริษัทริโอซีจึงสร้างกลไกทางการทูตขึ้นมา อันส่งผลให้
ลูกจ้างบริษัทอย่างน้อยในระดับหัวหน้าสถานีและตำแหน่งผู้ช่วยต้องสวมบทบาท
นักการทูต แม้ว่าบริษัทริโอซีจะมีอำนาจในการดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตได้เอง

^๖ แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางสถานะของลูกจ้างบริษัทริโอซีได้รับการเสนอ
เป็นประเด็นหลักไว้ใน Han ten Brummelhuis. *Merchant, Courtier and Diplomat: A History
of the Contacts between The Netherlands and Thailand*. Lochem-Gent: De Tijdstroom,
1987.

ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในระยะแรกเริ่มของการดำเนินการทางการทูตของบริษัทฯ กับผู้ปกครองท้องถิ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องอาศัยพระนามของ “stadtholder” (Stadholder) ซึ่งเป็นตำแหน่งที่เปรียบเสมือนกษัตริย์ทางสัญลักษณ์ของสาธารณรัฐดัตช์ที่สืบทอดทางสายเลือด แต่ผู้ดำรงตำแหน่งจะต้องได้รับการเลือกตั้งและรับรองจากแหล่งอำนาจที่แท้จริง คือ สภาแห่งสาธารณรัฐ (States-General) “stadtholder” เป็นที่เข้าใจในหมู่ผู้ปกครองชาวเอเชียในฐานะ “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ลูกจ้างบริษัทจึงไม่ใช่เพียงแค่วัฒนของบริษัทรักษาแต่ยังถูกมองว่าเป็นข้ารับใช้ของกษัตริย์แห่งฮอลแลนด์อีกด้วย นี่คือนี่ที่แสดงให้เห็นการพยายามปรับตัวของบริษัทฮอลแลนด์ให้เข้ากับระบบการเมืองในเอเชียในระยะเริ่มแรกของการเข้ามา พวกเขาฮอลแลนด์มีความเข้าใจในความต้องการของผู้ปกครองพื้นที่ที่ต้องการสร้างความสัมพันธ์อย่างสมเกียรติกับผู้ปกครองต่างชาติเพื่อเป็นการเสริมบารมีของตน

ธรรมเนียมของราชสำนักสยามนั้นกำหนดให้ผู้แทนชุมชนต่างชาติที่สำคัญในราชอาณาจักรต้องเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนัก ดังนั้นหัวหน้าสถานการค้าของบริษัทหรือเอช และบางครั้งรวมถึงผู้ช่วย จึงถูกถือว่าเป็นเสมือนหนึ่งขุนนางของราชสำนักที่อยุธยา ตามหลักฐานปรากฏว่ามีหัวหน้าสถานการค้าหลายคนที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ อาทิ “ออกหลวงสุรเสน” “ออกขุนอภัยวาริ” เป็นต้น^๖ และเครื่องแสดงยศ เช่น ดาบ ขุดพานหมาก เป็นต้น มีหน้าที่ต้องเข้าร่วมพระราชพิธีและงานสำคัญต่างๆ ที่จัดโดยราชสำนัก

โดยรวมแล้วลูกจ้างบริษัทหรือเอชมีความเข้าใจดีว่าพิธีกรรมและการเฉลิมฉลองมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวสยามทั้งชนชั้นสูงและคนสามัญเป็นอย่างมาก ซึ่งพิธีกรรมและการเฉลิมฉลองเหล่านี้จะมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิตและการทำงานของพวกเขานอกระยะเวลาด้วย ในหมู่ผู้ที่ยังไม่คุ้นเคยกับเรื่องนี้ก็มีความเห็นแตกต่างกันไปบ้างก็มองเรื่องพิธีกรรมของราชสำนักเป็นเรื่องน่าสนใจที่แสดงออกถึงความมั่งคั่ง

^๖ ยศและบรรดาศักดิ์ที่ลูกจ้างบริษัทได้รับ ดูเพิ่มเติมใน George Vinal Smith. *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*. Illinois: Center for Southeast Asian Studies, 1977, p. 106.

และอำนาจของกษัตริย์สยามในฐานะผู้นำทั้งทางวัตถุและจิตวิญญาณของชนทั้งชาติ แต่บ้างก็คิดว่าเป็นการเสียเวลา เงินทอง และทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์ และที่สำคัญคือเป็นการขัดขวางการดำเนินธุรกิจของบริษัทฯ เพราะการจัดงานพระราชพิธี และการเฉลิมฉลองทั้งหลายต้องอาศัยแรงงานคนมหาศาลจึงต้องมีการเกณฑ์กำลังคนจากทั่วพระนคร และส่งผลให้บริษัทฯ ขาดแรงงานที่จะจ้างมาช่วยงาน

อย่างไรก็ตาม พวกฮอลันดาต้องยอมรับว่าการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมและการเฉลิมฉลองที่ราชสำนักเป็นผู้จัดนับเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานของพวกเขาในสยาม การให้ความร่วมมือกับราชสำนักเป็นหนทางแห่งความอยู่รอดสำหรับการค้าของบริษัทฯ และสำหรับลูกจ้างบริษัทเอง ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมในฐานะหัวหน้าชุมชนต่างชาติที่มีความสำคัญ นักการทูต หรือข้าราชการ ล้วนเป็นที่มาของการมีโอกาสนในการสังเกตการณ์พระราชพิธีและการเฉลิมฉลองที่กระทำในสถานที่สำคัญคือ พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงต่างๆ ซึ่งเป็นที่ที่ประชาชนคนสามัญในสยามก็เชื่อว่าเข้าถึงได้โดยง่าย หากไม่นับชาวโปรตุเกสซึ่งค่อนข้างกลมกลืนไปกับสังคมพื้นเมืองแล้ว พวกฮอลันดา นับว่าเป็นกลุ่มชาวตะวันตกที่มีโอกาสเข้าร่วมพระราชพิธีและงานสมโภชเฉลิมฉลองต่างๆ บ่อยครั้งที่สุด

วังหลวงและวัดหลวงในพรรณนาการเดินทางของชาวฮอลันดา

งานพรรณนาการเดินทางว่าด้วยราชอาณาจักรสยามที่เขียนโดยชาวฮอลันดา ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ มีอยู่หลายชิ้น ทั้งที่ได้รับการตีพิมพ์ร่วมสมัยหรือตีพิมพ์ในเวลาต่อมาหรือที่เพิ่งได้รับการเผยแพร่ในปัจจุบันนี้ งานลักษณะนี้นิยมนำเสนอประเด็นและเรื่องราวที่ผู้เขียนเห็นว่าสมควรถ่ายทอดให้ผู้อ่านได้รับทราบ และน่าจะดึงดูดความสนใจใคร่รู้ของผู้อ่าน หรือพูดอีกอย่างคือเขียนเพื่อเอาใจผู้อ่าน การทำงานพรรณนาเหล่านี้มักกล่าวถึงพระราชวังและวัดในกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นเครื่องแสดงว่าสิ่งก่อสร้างเหล่านี้เป็นจุดสนใจของทั้งผู้เขียนและผู้อ่านชาวฮอลันดา และยุโรปอื่นๆ ที่จะได้รับรู้เรื่องราวผ่านฉบับแปล

คอร์เนลิส ฟัน ไนเอนโรเดอ (Cornelis van Nijenrode) ทำงานให้บริษัทวีไอซี ในสยามระหว่างปี ค.ศ. ๑๖๑๑-๑๒ และ ๑๖๑๗-๑๖๒๑ เท่าที่หลักฐานปรากฏเขาเป็น ลูกจ้างบริษัทวีไอซีคนแรกที่เขียนงานพรรณนาราชอาณาจักรสยาม แต่งานที่ทรงคุณค่าชิ้นนี้ไม่เคยได้รับการตีพิมพ์ในสมัยของมันเอง ไนเอนโรเดอให้ภาพของอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไว้ดังนี้

“จักรพรรดิหรือกษัตริย์แห่งสยามมีที่ประทับและราชสำนักอยู่ที่นี้ (อยุธยา) ในพระราชวังที่วิจิตรและงดงามมาก โดยมีกำแพงต่างหาก อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ภายในกำแพงเมือง ไม่มีการประหยัดค่าใช้จ่ายในการก่อสร้าง เป็นบุญตาแก่คนของเราที่ได้เห็นนัก”^๔ ในความพยายามที่จะเชื่อมโยงความมั่งคั่งและยิ่งใหญ่ของสถานกษัตริย์และนครหลวงของชาวสยามเข้ากับความรู้เรื่องทางการค้าของราชอาณาจักร ไนเอนโรเดอมีจุดประสงค์ในการเขียนงานชิ้นนี้เพื่อโน้มน้าวให้ผู้บังคับบัญชาของเขา ที่กรุงปัตตาเวียล้มเลิกความคิดที่จะปิดสถานีการค้าในอยุธยา

โยสต์ สเชาเท่น (Joost Schouten) รับผิดชอบบริษัทวีไอซีในสยามในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษที่ ๑๖๒๐ เขาย้ายไปประจำที่ญี่ปุ่นก่อนที่จะกลับมาทำงานในสยามอีกครั้งระหว่าง ค.ศ. ๑๖๓๓-๑๖๓๖ ในฐานะหัวหน้าสถานีการค้า ในช่วงเวลาดังกล่าวสเชาเท่นมีโอกาสเข้าเฝ้ากษัตริย์สยามถึงสามพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเชษฐาธิราช และสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง งานพรรณนาราชอาณาจักรสยามของสเชาเท่น หรือที่รู้จักกันในชื่อ **จดหมายเหตุของโยส เซาเติน** ซึ่งเป็นเอกสารที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยใช้อย่างแพร่หลาย ถูกเขียนขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๖๓๖ เพื่อเป็นรายงานส่งให้บริษัทวีไอซี และได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรก

^๔ Cornelis van Nijenrode. “Remonstrantie en verthoninge der gelegentheyt des coninckrijx van Siam mitsgaders haeren handel ende wandel ende waar de negotie meest in bestaet etc.” *Kroniek van het Historisch Genootschap Gevestigd te Utrecht* 10 (1854): 176-91, p. 178. งานของฟัน ไนเอนโรเดอซึ่งเขียนเมื่อ ค.ศ. ๑๖๒๑ ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ ในวารสารสมาคมประวัติศาสตร์แห่งฮือเทรคท์ ฉบับแปลภาษาอังกฤษโดย Han ten Brummelhuis กำลังได้รับการตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Silkworm Books

ในภาษาดัตช์สองปีให้หลัง ในเวลาต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษายุโรปหลายภาษา งานเขียนของสเฆาเท่นถือว่าเป็นงานพรรณนาว่าด้วยสยามชิ้นแรกที่ได้รับการเผยแพร่ในยุโรปและมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างภาพของสยามในการรับรู้ของชาวยุโรป

สเฆาเท่นตระหนักดีถึงความเป็นศูนย์กลางทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาที่ “เป็นราชอาณาจักรและเป็นที่พักประทับของพระมหากษัตริย์ บรรดาขุนนางข้าราชการเจ้านายทั้งหลายทั้งปวงก็อยู่ที่พระนครศรีอยุธยา” เขาเริ่มการพรรณนาในส่วนที่เกี่ยวกับพระราชวังว่า “พระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และข้าราชการบริพารในราชอาณาจักรนี้ใหญ่โตมหึมายิ่งนัก”^๕ สเฆาเท่นนำเสนอเรื่องพระราชวังในลักษณะที่สัมพันธ์กับความเข้าใจของตนในระบอบการปกครองของสยามที่ “เป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราช” และมี “พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมืองโดยสิทธิ์ขาด”^๖ พระราชวังหลวงนั้นมีความสำคัญยิ่งด้วยว่า “พระองค์ (พระมหากษัตริย์) ไม่ค่อยเสด็จออกให้ราษฎรสามัญได้ชมพระบารมีบ่อยนัก แม้แต่กับขุนนางและข้าราชการพระองค์ก็ยังเสด็จออกมาให้เข้าเฝ้าได้ตามเวลาที่มิกำหนดไว้เท่านั้น และก็ต้องเป็นในห้องพระโรงต่างๆ ในเขตพระราชฐานเท่านั้น” พระราชวังจึงเป็นสถานที่เพื่อการรักษาสถานะอันศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ตามอุดมคติและเป็นสถานที่ทำการของรัฐบาลสยามในการบริหารราชการแผ่นดินในเวลาเดียวกัน

สำหรับสเฆาเท่น บารมีของกษัตริย์สยามมีความเชื่อมโยงกับความมั่งคั่งที่แสดงผ่านความตระการตาไม่ไขว่เพียงของพระราชวังหลวงแต่รวมถึงวัดต่างๆ “ภายในพระนครมีโบสถ์วิหารวัดวาอารามสร้างขึ้นอยู่ติดๆกัน” และ “เต็มไปด้วยโบสถ์วิหารซึ่งมีจำนวนมากกว่า ๓๐๐ แห่งและก่อสร้างขึ้นอย่างวิจิตรพิสดารที่สุด โบสถ์วิหารเหล่านี้มีปรางค์ เจดีย์ และรูปปั้น รูปหล่ออย่างมากมาย ใช้ทองฉาบอยู่ภายนอก สีเหลืองอร่ามทั่วไปหมด”^๗

^๕ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๖. จดหมายเหตุของโยส เซาเติน พ่อค้าชาวฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและเจ้าปราสาททอง. พระนคร: ชุมชนช่าง, ๒๕๐๔, หน้า ๕.

^๖ จดหมายเหตุของโยส เซาเติน, หน้า ๓.

^๗ จดหมายเหตุของโยส เซาเติน, หน้า ๒.

เยเรเมียส ฟัน ฟลิต (Jeremias van Vliet) หรือที่คนไทยรู้จักในนาม วันวลิต เข้ามาทำงานในสยามในฐานะผู้ช่วยของสเฆาเท่น และสืบทอดตำแหน่งหัวหน้าสถานี ในสยามต่อจากเขาจนถึง ค.ศ. ๑๖๔๐ งานเขียนของฟัน ฟลิต ที่เกี่ยวกับอาณาจักร ลยามได้รับแรงบันดาลใจจากงานของสเฆาเท่นแต่มีรายละเอียดมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด ฟัน ฟลิตเขียนไว้ว่า

“พระราชวังหลวงใหญ่โตหรูหราและตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำประดุกเมืองซึ่ง สร้างอย่างดีที่ตั้งแยกอยู่ต่างหาก ซึ่งได้รับการตกแต่งให้งดงามด้วยหอสูง ๕ หลัง และปราสาทปิดทอง สวยงามมากหลายหลัง พระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบัน (พระเจ้า ปราสาททอง) ทรงปรับปรุงให้ดีขึ้นอีกมากทีเดียว ทางด้านข้างของพื้นที่ดิน มีพื้นที่ เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสซึ่งเมื่อไม่นานมานี้ได้มีการสร้างกำแพงหินล้อมรอบ มีเพียงถนน สายเดียวและมีทางเดินเล็กๆสองสายเท่านั้นตรงไปยังพระราชวัง ดังนั้นตอนนี้มี การป้องกันการโจมตีของประชาชนตอนเกิดกบฏ หรือการโจมตีจากพวกข้าศึก ประเทศใกล้เคียงที่ดีขึ้น”

นอกจากนี้ ฟัน ฟลิตยังได้อธิบายถึงคติความเชื่อที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการ สร้างพระราชวังหลวง นั่นคือการทำพิธีกรรมที่นำสะพริงกล้วย ซึ่งเขาเห็นว่ามาจาก การที่กษัตริย์อยุธยาไม่เห็นค่าของชีวิตประชาชน ข้อวิจารณ์นี้เป็นการสะท้อนถึง อคติที่หยิ่งรากรักที่เขามีต่อพระเจ้าปราสาททองอีกด้วย

“ด้วยอำนาจที่แย่งชิงมาของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย และด้วยการสรรเสริญ เยินยออยู่เรื่อยมาของประชาชน ทำให้พระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ มีความภาคภูมิใจ อย่างสูงจนเห็นไปว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นไม่ต้องอยู่เพื่อประโยชน์สุขของพลสกนิกร ของพระองค์ ... พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงให้ความสำคัญกับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของ พระองค์น้อยมาก ถ้าสร้างพระราชวัง หอสูง หรือที่ประทับต้องสร้างเพื่อพระองค์

“ ฟาน ฟลิต (วันวลิต). “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”. ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์ อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต)*. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๑๘.

“ถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงมีที่ประทับสวยๆ มากมายทั่วประเทศซึ่งพระองค์อาจไปพักผ่อนหาความสำราญได้ แต่พระองค์ก็ไม่ค่อยเสด็จออกไปนอกพระราชวัง ในแต่ละปี พระองค์เสด็จไปยังวัดศรีสรรเพชญ์เพื่อถวายของบูชาแด่เทพเจ้า ๓ หรือ ๔ ครั้งเท่านั้น วัดนี้เป็นวัดซึ่งมีชื่อเสียงว่าเป็นวัดศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง พระองค์เสด็จไปที่วัดนี้โดยทรงเดินไปหรือมีจะนั้นก็ทรงประทับไปในบุษบกูปริมาตรัดประดิดประดอยด้วยวัสดุที่มีราคาพร้อมคนหามไป”^{๑๑}

ยัน สเตราส์ (Jan Struys) เป็นลูกจ้างบริษัทอีกผู้หนึ่งที่เดินทางเข้ามาพำนักในสยามเป็นระยะเวลาสั้นๆ ใน ค.ศ. ๑๖๕๐ และได้เขียนงานพรรณนาว่าด้วยอาณาจักรสยามเอาไว้ ข้อสังเกตของเขาสอดคล้องกับความเห็นของชาวออลันด์อื่นๆ ที่ว่า กษัตริย์สยามให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

“พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงมีวิधिพิเศษในการทำให้กองทัพเลี้ยงดูตัวเองทรงมีความรับผิดชอบอื่นน้อยมาก ยกเว้นความมุ่งมั่นที่ทำให้พระองค์เคลื่อนไหว ในการสร้างวัด ศาสนสถาน และเจดีย์/ปราสาททั้งหลาย เพื่อเป็นเกียรติแก่พระเจ้าของพระองค์ ซึ่งมีอยู่มากมายนับไม่ถ้วนและราคาแพงยิ่งในประเทศนี้ ในการสร้างเสริมบารมีของราชสำนักของพระองค์ ด้วยสิ่งที่ไม่จำเป็นเพื่อเสริมเกียรติของพระองค์ ด้วยเงินจำนวนมากที่ถูกใช้จ่ายไป” และ “พวกเขา (ชาวสยาม) สร้าง ซ่อม และประดับตกแต่งวัดของพระพุทธรูป ก่อตั้งอาราม และสร้างเจดีย์/ปราสาทอย่างไม่หยุดหย่อน พวกเขาไม่ประหยัดเงินในการนี้เลย”^{๑๒}

^{๑๑} ฟาน ฟลีต. “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”, หน้า ๓๑.

^{๑๒} Jan Struys. “The Perillous and Most Unhappy Voyages of John Struys, Translated by John Morrison, London 1683”, *Journal of Siam Society* 94 (2006): 177-202, pp. 189, 190. จอร์จ ไวนัล สมิธ มีความเห็นว่าสเตราส์อาจไม่ได้เข้ามายังสยามจริงดังกล่าวอ้าง เพราะไม่มีข้ออ้างอิงทางเวลาที่น่าเชื่อถือที่ยืนยันการพำนักของเขาในสยาม และข้อมูลที่ถูกต้องที่ปรากฏในงานเขียนก็เป็นการคัดลอกมาจากผู้อื่น นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่ชวนสับสนและไม่ถูกต้องอีกมาก อย่างไรก็ตามเมื่อมองข้ามประเด็นดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่าข้อมูลของสเตราส์ โดยเฉพาะส่วนที่นำมาใช้ในบทความนี้สอดคล้องกับความเห็นของผู้สังเกตการณ์ชาวยุโรปร่วมสมัยอื่นๆ และข้อเขียนในส่วนที่ว่าด้วยงานพระเมรุของพระราชบิดาของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองให้ภาพที่ใกล้เคียงกับพระราชพิธีตามแบบแผนอย่างมาก

เองเงลแบร์ต แคมป์เฟอร์ หรือที่คนไทยรู้จักในชื่อเอนเฮลเบิร์ต แกมบ์เฟอร์ เป็นแพทย์ชาวเยอรมันของบริษัทวีไอซีที่เดินทางเข้ามาในสยามพร้อมกับเรือของบริษัทในปี ค.ศ. ๑๖๕๐ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ผลพวงจากการมาเยือนสยามในครั้งนี้ปรากฏเป็นงานเขียนของแคมป์เฟอร์ที่เป็นที่รู้จักกันในนาม **จดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์** เป็นการพรรณนาข้อมูลรอบด้านของราชอาณาจักรสยามที่ผู้เขียนได้ไปพบเห็นมาด้วยตนเองในช่วงเวลาสั้นๆ ที่เขาพำนักอยู่ที่นี้ แคมป์เฟอร์กล่าวไว้ในอยุธยาที่มีพระราชวังอยู่สามแห่ง แห่งหนึ่งในจำนวนนี้เป็นพระราชวังใหม่ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใกล้ใจกลางพระนคร ประกอบด้วยตำหนักเป็นจำนวนมาก มีโรงช้างเป็นที่อาศัยของช้างท้าวร้อยเชือก พระราชวังแห่งที่สองอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระนครและเรียกว่า พระราชวังหน้า มีขนาดย่อมลงมา เดิมเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนารายณ์แต่ได้กลายเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ (คือหลวงสรศักดิ์) พระราชวังแห่งที่สามซึ่งเล็กที่สุดอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเป็นที่ประทับของเจ้ากรมช้างต้น แต่ที่สำคัญคือแคมป์เฟอร์ชี้ให้เห็นผลกระทบจากกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ที่ยังคงแสดงให้เห็นในการวางมาตรการความปลอดภัยของพระราชวังหลวงว่า “ตั้งแต่เกิดเหตุยุ่งยากกับฝรั่งเศสเป็นต้นมา มีทางให้เข้าไปในพระราชวังได้แต่ทางเดียว ซึ่งต้องเดินเท้าเข้าไป แม้ว่าจะสกปรกจนกระทั่งบางครั้งอาจต้องเหยียบโคลนจนถึงน่อง” และ “เรือไม่ว่าใหญ่หรือเล็กก็ห้ามไม่ให้เล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำตอนที่ไหลประชิดกับกำแพงพระราชวัง”^{๓๓}

งานพรรณนาว่าด้วยราชอาณาจักรสยามที่นำมาเสนอในที่นี้ซึ่งแม้ว่าจะเป็นผลงานของผู้ที่ได้มาสัมผัสผืนดินแดนแห่งนี้ด้วยตัวเองยังคงมีลักษณะของการให้ภาพรวมเป็นหลัก ขณะที่เอกสารประเภทรายงานปกติถึงบริษัทจะแสดงให้เห็นภาพของพระราชวังและวัดหลวงในบริบทเฉพาะของพิธีกรรมและเหตุการณ์ทางการเมือง ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

^{๓๓} เอนเฮลเบิร์ต แกมบ์เฟอร์, ไทยในจดหมายเหตุแกมบ์เฟอร์, กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, หน้า ๖๑-๖๔.

วังหลวงและวัดหลวงในพระราชพิธีทางการทูต

ประเพณีของราชอาณาจักรอยุธยาถือว่าทูตจากประเทศพันธมิตรที่สำคัญ จะได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์เมื่อมาถึงและต้องกราบถวายบังคมลาเมื่อจะออกจากอาณาจักร สเนาเท่นตั้งข้อสังเกตว่าในสมัยของเขาทูตต่างชาติจะต้องได้เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินและ/หรือออกญาพระคลังเสียก่อนจึงจะได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขายกับราชสำนัก^{๑๔} ดังนั้นในบันทึกของทูตชาติต่างๆ ย่อมต้องมีการกล่าวถึงพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของราชสำนักสยาม บริษัทวีไอซีแสดงตนว่าเป็นตัวแทนของ “กษัตริย์แห่งฮอลแลนด์” ดังนั้นในระยะแรกบริษัทฯ จึงสนับสนุนการแลกเปลี่ยนพระราชสาส์นและของกำนัลระหว่างพระมหากษัตริย์แห่งสยามและกษัตริย์แห่งฮอลแลนด์ สเนาเท่นเขียนบันทึกเหตุการณ์พิธีการรับทูตของสตัดโฮลเดอร์ที่ส่งมายังราชสำนักอยุธยาโดยบริษัทวีไอซีใน ค.ศ. ๑๖๒๘ ซึ่งเป็นบันทึกที่เก่าแก่ที่สุดของชาวยุโรปว่าด้วยรายละเอียดพิธีการรับราชทูตต่างชาติของราชสำนักอยุธยาเท่าที่ปรากฏ เนื่องจากทูตที่ปัดดาเวียส่งมาเสียชีวิตระหว่างการเดินทางทางเรือจึงเป็นหน้าที่ของหัวหน้าสถานี อาดริอาน เดอ มาเรส (Adriaan de Marees) และผู้ช่วยคือ สเนาเท่น ในการเข้าร่วมพระราชพิธีสมโภชสาส์นและของกำนัลจากสตัดโฮลเดอร์ ไม่ปรากฏชัดว่าเหตุใดสเนาเท่นเป็นผู้เขียนบันทึกนี้แทนที่จะเป็นหัวหน้าสถานี แต่อาจเป็นด้วยความสามารถทางการเขียนของสเนาเท่นและความรู้ความเข้าใจพื้นฐานในเรื่องพิธีกรรมราชสำนักของเขา ในที่นี้ขอนำมากล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นการบรรยายสภาพทางกายภาพของพระราชวังและของดโมกกล่าวถึงรายละเอียดส่วนที่เป็นการบรรยายพิธีการ

^{๑๔} VOC 1119, Dagregister, Schouten, 30 Sept. 1636, fo. 1312. เอกสารรหัส VOC ที่ใช้ในบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดจดหมายเหตุบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เก็บรักษาอยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (Het Nationaal Archief) กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์

การสมโภชพระราชสาส์นและเครื่องบรรณาการจากฮอลแลนด์เกิดขึ้นที่พระราชวังหลวง เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ค.ศ. ๑๖๒๘ ราชสำนักส่งเรือหลวงไปรับตัวแทนของบริษัทพร้อมอัญเชิญของกำนัลจากลัตตโฮลเดอร์ ส่วนพระราชสาส์นนั้นได้ผ่านพิธีการแบบอย่างเป็นทางการต่อหน้าตัวแทนบริษัทวีไอซีและคณะขุนนางสยามก่อนหน้าแล้วที่ “วัดที่ประดับประดาด้วยทองคำอันสวยงามตรงข้ามเมือง” ซึ่งน่าจะหมายถึงวัดธรรมาที่มีหอแปลพระราชสาส์นตั้งอยู่ คณะผู้แทนบริษัทฯ ต้องไปรอที่วัดแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ตรงข้ามพระบรมมหาราชวัง (อาจหมายถึงวัดธรรมิกราช) จนถึงประมาณบ่ายสองโมงจึงได้รับเชิญให้เข้าวัง เดอ มาเรสและสเฆาเทินเดินเข้าไปในพระราชวังด้วยเท้าเปล่าตามประเพณีราชสำนักสยาม แม้ว่าพื้นจะเปียกแฉะหลังฝนตก หลังจากผ่านประตูชั้นที่สาม สเฆาเทิน บรรยายว่ามีช้างลักษณะดียืนอยู่และ “คนรับใช้ของขุนนาง” ร่วมพันคนรอเจ้านายที่มาร่วมพิธีอยู่ด้วย เขาสังเกตเห็นว่ามีการรักษาเวรยามที่ประตูชั้นสุดท้ายอย่างเข้มงวด หลังประตูชั้นที่สามเป็นจัตุรัสใหญ่มีแถวทหารติดอาวุธประมาณ ๕,๐๐๐-๖,๐๐๐ คน ชาวฮอลันดาทั้งสองต้องก้มลงถวายบังคมไปยังทิศทางที่พระมหากษัตริย์ประทับอยู่ จากนั้นได้รับอนุญาตให้เดินประนมมือโดยหยุดถวายบังคมเป็นระยะๆ เมื่อถึงสุดเขตจัตุรัสก็พวกเขาต้องข้ามสะพานไม้ขนาดเล็กซึ่งมีม้าลักษณะดีสองตัวตกแต่งด้วยเครื่องทองและอัญมณีอย่างงดงามยืนอยู่แต่ข้างของสะพานนั้น จากนั้นพวกเขาจึงเข้าสู่พระลานซึ่งอยู่ทางขวาของท้องพระโรงใหญ่ คือ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ด้านหน้ามีมุขเด็จซึ่งทั้งสองข้างมีช้างอยู่ข้างละสองตัว ข้าราชการบริวารทุกคนก้มกราบอยู่สองข้างของพระลานนี้ ชาวฮอลันดาทั้งสองคลานขึ้นไปทางบันไดฝั่งขวาของมุขเด็จ สเฆาเทินบรรยายว่าท้องพระโรงซึ่งมีขนาดใหญ่และยาวมากมีเสาไม้จำนวนสี่แถว แถวละ ๕๐ ต้น สองแถวในตอนกลางของท้องพระโรงสูงกว่าสองแถวนอก ซึ่งแสดงว่าหลังคานั้นลดชั้นลาดลงมา ระหว่างผนังของพระที่นั่งกับเสาแถวนอกเป็นที่นั่งของชาวพนักงานประโคมและฆาตเล็ก ถัดมาระหว่างเสาแถวนอกและในคือกลุ่มขุนนางชั้นผู้น้อยกว่า และที่อยู่ตรงกลางคือกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ สเฆาเทินประมาณว่ามีขุนนางประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ คนในที่นั้น พวกเขาฮอลันดาได้รับที่นั่งใกล้กับพระราชบัลลังก์ ต่อหน้าพวกเขาเป็นที่แสดงของกำนัลจากลัตตโฮลเดอร์และต้นไม้เงินต้นไม้ทองจาก

พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงสมัยกรุงศรีอยุธยาในเอกสารฮอลันดา

รัฐบรรณาการของสยาม ทั้งสองสิ่งเป็นเครื่องแสดงพระเกียรติยศของกษัตริย์แห่งอยุธยาในระดับนานาชาติ อีกด้านหนึ่งเป็นกลุ่มขุนนางชั้นสูงราว ๒๐ คนนั่งล้อมพระราชสาส์นจากฮอลแลนด์ซึ่งประดิษฐานอยู่บนพานทอง ความสูงราวสามฟุต ตามความเข้าใจของสเฆาเท่นพระราชบัลลังก์มีองค์ประกอบสามส่วน มีรูปทรงแบบ “พีระมิด” สลักเสลาอย่างงดงาม ลงรักปิดทองและประดับมุก แต่ละข้างมี “ร่ม” (ฉัตร) หลากขนาด ที่สูงที่สุดสูงถึง ๗ ฟุตปกบนเสาทองสูง ๒๕ ฟุต ซึ่งน่าจะหมายถึงพระมหาเศวตฉัตร แม้จะเห็นได้ชัดว่าสเฆาเท่นประทับใจกับพระราชพิธีอย่างยิ่ง แต่ก็อดไม่ได้ที่จะหาข้อติติงเรื่องการทาสีภายในห้องพระโรงที่ไม่มีคุณภาพ และเสื่อสานคุณภาพต่ำที่ใช้ปูพื้น^{๑๔}

วังหลวงและวัดหลวงในพระราชพิธีอื่นๆ

ชาวต่างชาติที่ได้รับเชิญให้เข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ ของราชสำนักแห่งอยุธยาคงตระหนักถึงความแตกต่างสำคัญประการหนึ่งระหว่างการรับคณะทูตต่างชาติซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวกับพระราชพิธีที่เป็นการปฏิบัติประจำ นั่นคือขณะที่การรับคณะทูตจะให้ความสนใจกับชาติที่ส่งคณะทูตมาเป็นหลัก แต่พระราชพิธีที่ราชสำนักปฏิบัติเป็นประจำถือเป็นโอกาสที่พระมหากษัตริย์จะแสดงความมีไมตรีจิตแก่ตัวแทนของชุมชนต่างชาติที่สำคัญต่างๆ ในอาณาจักรของพระองค์และถือเป็นโอกาสที่ตัวแทนชุมชนต่างชาติเหล่านี้จะแข่งขันกันเพื่อได้รับความสนพระทัยจากพระมหากษัตริย์ ดังนั้นแม้ว่าโดยทั่วไปแล้วพวกฮอลันดาเห็นว่าวัดในพุทธศาสนาเป็นสถานที่บูชารูปเคารพ (idolatry) อันหมายถึงพระพุทธรูป ซึ่งขัดกับความเชื่อทางศาสนาคริสต์ของตน พวกเขาก็นิยมเข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ ในวัดเมื่อได้รับเชิญจากทางราชสำนัก เพื่อตอบแทนพระราชไมตรีของกษัตริย์แห่งสยาม เมื่อพระคลังขอให้พวกฮอลันดามีส่วนร่วมในการบูรณะวัดพระศรีสรรเพชญ์ ฟัน พลัด แจ็งว่าศาสนาของพวกฮอลันดานั้นแตกต่างจากของพวกสยาม ซึ่งไม่อนุญาตให้พวกเขาบูชาวัดและพระเจ้าในพุทธศาสนา แต่พวกฮอลันดาก็พร้อมที่จะรับใช้กษัตริย์แห่งสยามและ

^{๑๔} VOC 1098, Wijtloopich verhael..., Schouten, fo. 25r-v.

ช่วยเหลือขุนนางของพระองค์^{๑๖}

ฟัน ฟลิตแสดงให้เห็นบรรยากาศความเป็นนานาชาติของพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลงานหนึ่งในพระอารามหลวงว่า “เมื่อพระเจ้าแผ่นดินนำของถวายไปยังวัดหน้าพระธาตุ (คือ วัดมหาธาตุ - ผู้เขียนบทความ) ตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติ (ประเทศสยาม) พิธีนี้ทำกันอย่างเอิกเกริกหรรหามากและราชทูตจากอาจีน (คือ อาเจะห์ - ผู้เขียนบทความ) กับพวกราชทูตชาติต่างๆ และข้าราชการประจำส่วนใหญ่ก็ได้รับอนุญาตให้เข้าไปนั่งในโบสถ์ด้วย”^{๑๗}

รายงานถึงผู้บริหารบริษัทของหัวหน้าสถานีฟัน ฟลิตหลายฉบับแสดงให้เห็นว่า พวกลูกจ้างบริษัทก็ได้รับการปฏิบัติอย่างให้เกียรติจากราชสำนักอยุธยา ในเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๓๖ คนของวีโอซีจำนวน ๔๐ คนได้รับเชิญให้เข้าร่วมงานพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดมหาธาตุพิธีหนึ่ง ซึ่งเป็นหนึ่งในไม่กี่โอกาสที่พระมหากษัตริย์จะปรากฏพระองค์ต่อสาธารณะ ทางราชสำนักได้จัดที่นั่งที่เหมาะสม ณ “สี่แยกที่ใหญ่ที่สุดของเมือง” ให้พวกฮอลันดาได้ชมขบวนเสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังหลวงไปยังวัดมหาธาตุ^{๑๘}

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๖๓๗ ฟัน ฟลิตบันทึกว่าพวกฮอลันดาได้รับเชิญให้เข้าร่วมการบำเพ็ญพระราชกุศลประจำปีที่วัดมหาธาตุ ในครั้งนั้นพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกอบพระราชพิธีดังกล่าว แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงมีพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้พวกพ่อค้ามัวร์ในอยุธยา มาออกร้านในบริเวณวัดและตกแต่งร้านค้าของตนด้วยสินค้าจำพวกผ้าอินเดียราคาแพง และของประดับที่สวยงามต่างๆ^{๑๙} อีกทั้งโปรดเกล้าฯ ให้ผู้คนจากละแวกนั้นมาเปิด

^{๑๖} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 29 Aug. 1637, fo. 633r.

^{๑๗} ฟัน ฟลิต, “พรรณนาเรื่องอาณาจักรสยาม”, หน้า ๖๘.

^{๑๘} VOC 1119, Dagregister, Schouten, 22 Oct. 1636, fos. 1323-4.

^{๑๙} “มัวร์” เป็นคำที่ในทางปฏิบัติแล้วชาวยุโรปในยุคก่อนสมัยใหม่ใช้เรียกรวมคนหลายกลุ่มที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันคือการนับถือศาสนาอิสลาม เช่น ชาวอินเดียมุสลิม ชาวเปอร์เซีย ชาวเตอร์ก เป็นต้น หากเอกสารไม่ได้ระบุอย่างแน่ชัดว่าเป็น “มัวร์” ที่มาจากแห่งไหน การใช้คำนี้ก็ทำให้เกิดความไม่ชัดเจนในอัตลักษณ์ของผู้ที่ถูกกล่าวถึงได้เช่นเดียวกับคำว่า “แขก” ในภาษาไทย

ร้านขายสินค้ามีค่าต่างๆ ซึ่งน่าจะเสียตายน่าพัน ฟลิตไม่ได้อธิบายว่าสินค้ามีค่าเหล่านี้คืออะไรบ้าง ราชสำนักขอความร่วมมือจากบริษัทวีไอซีให้ยืม “ของแปลก” ที่เอกสารไม่ได้ระบุว่าคืออะไรเช่นกันไปแสดงในงานนี้ด้วย ออกญาพระคลังอธิบายต่อพันฟลิตว่าการเข้าร่วมพิธีของชาวฮอลันดาและตัวแทนของชุมชนต่างชาติที่สำคัญอื่นๆ ในพระราชพิธีเป็นเครื่องแสดงถึงความยิ่งใหญ่และมั่งคั่งของสยาม ซึ่งในกรณีนี้ ราชสำนักต้องการสร้างความประทับใจให้แก่คณะราชทูตจากพะโคที่พำนักอยู่ในอยุธยาในช่วงเวลานั้น^{๙๐}

ต่อมาในเดือนตุลาคมในปีเดียวกันนั้น ลูกจ้างบริษัทได้รับเชิญให้เข้าร่วมการบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดหลายวัดรอบกรุงศรีอยุธยา ซึ่งน่าจะหมายถึงการบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน เป็นอีกครั้งหนึ่งที่ออกญาพระคลังหว่านล้อมพวกเขาให้เข้าร่วมด้วยเหตุผลว่าเพื่อเป็นการเอาใจพระมหากษัตริย์สยามและไม่ใช้ “พระเจ้าของสยาม” ดังนั้นพวกฮอลันดาร่วมสามสิบคนจึงร่วมเข้าร่วมพิธีนี้ร่วมกับผู้แทนชุมชนต่างชาติที่สำคัญอื่นๆ เช่น พวกมัวร์ มาเลย์ โปรตุเกส พวกฮอลันดาขอต่อรองว่าพวกเขาต้องการเข้าร่วมแค่บางส่วนของพิธี ซึ่งเริ่มขึ้นที่วัดมหาธาตุ^{๙๑} ในรายงานฉบับนี้วันวลิตให้รายละเอียดมากขึ้นเกี่ยวกับวัดมหาธาตุซึ่งเขาบรรยายว่าเป็นวัดที่สวยงามและมีชื่อเสียงมากที่สุดในอาณาจักรและยังได้เล่าถึงประวัติก่อนหน้านั้นไม่นานของพระอารามหลวงแห่งนี้ด้วย

“พระปราสาทของวัดจุ่ง ก็หักพังลงในปี ค.ศ. ๑๖๓๒ ประมาณเดือนสิงหาคม โดยไม่ใช่ผลมาจากสภาพอากาศ เหตุการณ์นี้ถูกมองว่าเป็นลางบอกเหตุแต่พวกพราหมณ์และไพร่ไม่ยอมเปิดเผยการทำนายของพวกเขา นับแต่นั้นพระปราสาทแห่งนี้ด้วยพระบรมราชโองการของพระเจ้าอยู่หัวจึงถูกสร้างใหม่และเกือบจะเสร็จสมบูรณ์ใน ค.ศ. ๑๖๓๓ ด้วยความสูง ๒๐๐ ฟุต แต่ทั้งหมด ... พังทลายลงอีกครั้งอย่างไม่คาดฝันเหมือนในปีก่อนหน้า อย่างไรก็ตามการก่อสร้างเริ่มใหม่และเสร็จ

^{๙๐} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 12 Aug. 1637, fo. 629r-v.

^{๙๑} VOC 1139, Dagregister, Van Vliet, 26 Oct. 1641, fo. 774v.

สมบูรณ์อย่างงดงาม พระปราสาทตั้งแต่ยอดถึงฐานเคลือบด้วยตะกั่วและ
ปิดทอง มีจำนวนพระพุทธรูปทองและเงินจำนวนมากฝังอยู่ภายในพระปราสาท และ
ดังที่พวกเราได้ยินมา มีสมบัติฝังไว้ที่นี่ (ประกอบด้วยแห่งทอง เหรียญเงิน อัญมณี
และเครื่องเพชรพลอย) จำนวนมากเสียจนถ้าราชอาณาจักรสยามจะต้องถูกทำลายลง
สมบัติเหล่านี้จะถูกใช้ขายเพื่อฟื้นฟูบูรณะอาณาจักร^{๑๑๑}

พัน ฟลิตกล่าวไว้ในที่อื่นด้วยว่าพวกสยามใช้ "คนเฝ้าที่ตายแล้วเป็นจำนวน
มาก" เพื่อปกป้องสมบัติที่ฝังไว้ ซึ่งคงหมายถึงการบูชาวิญญาณมนุษย์ แต่เขาก็กล่าวหา
ว่าพระเจ้าปราสาททองเองทรงนำสมบัติจากชุมชนสมบัติเหล่านี้ไปใช้^{๑๑๒}

ในโอกาสที่กล่าวถึงข้างต้น พัน ฟลิตยังได้พรรณนาสถาปัตยกรรมของวัด
มหาธาตุและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในวันนั้น ดังนี้

"วัดถูกสร้างขึ้นอย่างมีฝีมือและน่าสนใจ ระเบียบองค์ประดับด้วยรูปปั้น
(พระพุทธรูป) ทองแดงและหินมากกว่า ๑๐๐-๔๐๐ รูป หลายรูปสูงมาก
และที่เล็กที่สุดสูงสามฟุต รูปปั้นทั้งหมดปิดทองอย่างงดงามตั้งแต่ศีรษะ
ที่ไร้การเคลื่อนไหวจนถึงเท้าที่ยับเขยื้อนไม่ได้ นอกจากนั้นแล้วมีรูปปั้น
ขนาดเล็กจำนวนมากจนแทบจะนับไม่ถ้วนและถูกวางไว้รอบรูปปั้นขนาดใหญ่
พระคลังห่มผ้ารอบคอและอกของรูปปั้นใหญ่ทุกรูปตามธรรมเนียมสยาม"^{๑๑๓}

พัน ฟลิตและคนของเขาติดตามขบวนของออกญาพระคลังไปทำพิธีกรรม
เช่นเดียวกันนี้ที่วัดที่มีชื่อเสียงอีกสามแห่ง (ไม่ได้ระบุชื่อ) ซึ่งเขาเห็นว่าสร้างอย่าง
มีฝีมือและตกแต่งอย่างงดงามเช่นกัน แม้ว่าพัน ฟลิตจะชื่นชมความงดงามของวัด
เหล่านี้ เขาคิดว่า

^{๑๑๑} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 19 Aug. 1637, fos. 630r-631r. พัน ฟลิตระบุสาเหตุของการพังทลายว่าเกิดจากพายุใหญ่ ดู ฟาน ฟลิต (วันวลิต), "จดหมายเหตุฟาน ฟลิต". ใน *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต)*, แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์, กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๒๕๕.

ฟาน ฟลิต, "จดหมายเหตุฟาน ฟลิต", หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๑๒} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 19 Aug. 1637, fo. 630v.

พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงสมัยกรุงศรีอยุธยาในเอกสารออลด์ดัตช์

“เงินจำนวนมากถูกใช้อย่างไม่มีประโยชน์ในการบูชาที่น่ายำ (ในสายตาของพวกเรา) นี้ แต่คนนอกรีตที่หลงทางเหล่านี้กระตือรือร้นและมีอคติในความเชื่อถือไขกลางของพวกเขาเสียจนพวกเขาเพื่อผันว่าการเจริญรุ่งเรืองของพวกเขาจะงอกเงยจากการบูชา นั่น เช่นนี้เองสยามจึงเป็นเหมือนถ้วยที่ไม่มีก้นและจะคงเป็นอยู่เช่นนั้นเพราะความมั่งคั่งทั้งหมดถูกใช้จ่าย (โดยกษัตริย์และขุนนาง โดยคนรวยและคนธรรมดา) ไปกับการสร้างและบูรณะวัด ปราสาท เจดีย์ และการบูชารูปปั้น”^{๖๖}

พัน ฟลิตไม่ไขคนเดียวที่คิดถึงเรื่องได้เสียทางเศรษฐกิจมากกว่าคุณค่าทางจิตใจของการอุทิศเพื่อศาสนาเช่นนี้ พัน โนเอนโรเดอซึ่งประทับใจกับควมมีชั้นดีธรรมต่อศาสนาอื่นๆ ของชาวสยามก็ยังไม่ชอบใจที่ชาวสยาม “สิ้นเปลืองเงินจำนวนมากและทรัพยากรอีกมากมายกับพระเจ้า ศาล และวัดของพวกเขา” ซึ่ง “มีประโยชน์น้อยมากต่อพวกเขา”^{๖๗}

ในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๖๓๙ เมื่อปีจุลศักราช ๑๐๐๐ กำลังจะมาถึงราชสำนักสยามได้เตรียมการปิดป่าเหตุผลทักที่เชื่อว่าจะมาพร้อมกับปีนั้น พระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้มีการสมโภชเพื่อฉลองรับศักราชใหม่เป็นเวลาสามวัน โดยมีศูนย์กลางของการเฉลิมฉลองอยู่ที่ “พระลานพระราชวังสวนอกของพระราชวังหลวง” พัน ฟลิตไม่ได้พยายามอธิบายสาเหตุที่มาของการสมโภชแต่ให้ความสนใจกับบรรยากาศของพระราชพิธี อีกครั้งหนึ่งเขาแสดงให้เห็นบรรยากาศความเป็นนานาชาติที่เกิดขึ้นในพระราชวังหลวงแห่งอยุธยา พัน ฟลิตและทูตจากเบงกอล มุกตา เบก (Mukhtar Beg) ได้รับเชิญเข้าสู่พระราชพิธีโดยเดินตามหลังขุนนางระดับออกญาและอยู่หน้าขุนนางระดับรองลงไป ทูตจากล้านช้างและพะโคก็ได้รับเชิญเข้าร่วมเช่นกัน โดยที่พวกเขาต้องคลานผ่านลานกว้างเป็นระยะทางประมาณ ๒๐๐

^{๖๖} VOC 1125, Dagregister, Van Vliet, 19 Aug. 1637, fo. 631r.

^{๖๗} Van Nijenrode. “Remonstrantie”, pp. 182, 188. นักการทูตชาวฝรั่งเศส เดอ ชัวซี ก็มีความเห็นที่แน่นอนเกี่ยวกับว่าไม่เป็นการดีที่กษัตริย์สยามเก็บเงินทองไว้ในท้องพระคลังแทนที่จะนำไปใช้จ่ายในระบบเศรษฐกิจของประเทศ ดู François-Timoléon de Choisy. *Journal of a Voyage to Siam, 1685-1686*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993. pp. 174-5.

ก้าวและถวายเป็นระยาะๆ ตลอดทาง ฟัน พลิตแสดงอาการประหลาดใจที่ทั้งที่
ชุมนุมแสดงความเคารพพระมหากษัตริย์ด้วยความเจียมขนาดที่ว่า “ท่ามกลางผู้คน
หลายพันคน พวกเรา (หลังจากที่ดนตรีหยุดลง) ได้ยินเพียงเสียงนกร้องเหนือศีรษะ-
สิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นสิ่งมหัศจรรย์แต่เป็นเรื่องจริง” แม้กระทั่งออกญาจกรและ
ออกญากาลาโหมซึ่งเป็นขุนนางที่สำคัญที่สุดในอาณาจักรก็ล้วนแต่นั่งนิ่งตลอดเวลา
ด้วยสองมือพนมและก้มนิ่งแม้ว่าพวกเขาจะนั่งอยู่ไกลเกินกว่าที่พระมหากษัตริย์จะ
ทอดพระเนตรเห็น เหล่าผู้เข้าร่วมได้รับความบันเทิงด้วยการแสดงต่างๆ อาทิ
ละครรำ ศิลปะการต่อสู้ รำตบ การขี่ม้า การต่อสู้ระหว่างนักขีม้ากับช้าง และ
การชนช้าง ฯลฯ^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม พวกขอสันดาตระหนักว่าพระราชวังหลวงไม่ได้เปิดรับคน
นอกทั้งที่เป็นชาวสยามและชาวต่างชาติเพียงในโอกาสของการเฉลิมฉลองเท่านั้น
เท่าที่เอกสารปรากฏ พวกขอสันดามีโอกาสเข้าร่วมงานพระเมรุของเจ้านายฝ่ายในถึง
สองครั้งซึ่งจัดขึ้น ครั้งแรกเป็นงานพระเมรุของพระราชธิดาของพระเจ้าปราสาททอง
ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๕๐ ราชสำนักสยามได้เชิญหัวหน้าสถานการค้าขณะนั้น
ขึ้น ฟัน เมาดิน (Jan van Muyden) และคนของเขา รวมถึงขึ้น สเตราส์ที่ได้กล่าว
ถึงแล้วในตอนต้นซึ่งได้เขียนบันทึกพระราชพิธีครั้งนี้ไว้ เข้าร่วมพิธีที่ “กลางลานหน้า
พระราชวัง”^{๒๔} ครั้งที่สองเป็นงานพระศพของพระอัครมเหสีในสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศ ในเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๗๓๘ ที่เขตพระราชฐาน “ชั้นที่สามซึ่งเป็นชั้นในสุด”
ของ “พระราชวังเก่าหรือพระราชวังใหญ่”^{๒๕}

ถึงแม้ว่าลูกจ้างบริษัทวีไอซีจะเห็นว่าการรับทูตเป็นส่วนหนึ่งที่จำเป็นของ
พิธีกรรมราชสำนักซึ่งเป็นหน้าที่ของพวกเขาที่ต้องเข้าร่วม แต่พวกเขามีความเห็น

VOC 1131, Dagregister, Van Vliet, 16 Apr. 1639, fos. 868-9.

^{๒๓} Struys, “The Perillous and most Unhappy Voyages of John Struys”, pp. 196-
202.

^{๒๔} VOC 2438, Dagregister, Theodorus van den Heuvel, 28 & 29 Jan. 1738, fos.
502-509.

พระราชวังหลวงและพระอารามหลวงสมัยกรุงศรีอยุธยาในเอกสารฮอลันดา

แตกต่างไปต่อพระราชพิธีและการเฉลิมฉลองประเภทอื่นๆ บ้างมองว่าการเชิญพวกเขาเข้าร่วมพิธีเหล่านี้เป็นการแสดงว่าราชสำนักสยามให้เกียรติพวกเขาอย่างสูง บ้างก็เห็นว่าเป็นการเสียเวลาทำงาน โดยพื้นฐานแล้วพวกเขาไม่ได้ให้ความร่วมมืออย่างจริงจังกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ถูกราชสำนักขอความร่วมมือในการสร้างและบูรณะวัดในพุทธศาสนา ซึ่งกระทบผลประโยชน์ของบริษัท ทั้งการที่บริษัทต้องบริจาคของเพื่อการนั้นและการเกณฑ์แรงงานไปเตรียมพระราชพิธีและสร้างหรือบูรณะวัดหลวงทำให้บริษัทขาดคนทำงาน พัน พลิตถึงกับแสดงความไม่พอใจว่ากษัตริย์และราชสำนักสยามใช้ประโยชน์จากชาวต่างชาติในการแสดงความรุ่งเรืองของอาณาจักร อย่างไรก็ตาม พวกเขา ก็พร้อมจะร่วมมือหากจะทำให้กษัตริย์สยามพอพระทัยซึ่งจะเป็นผลดีต่อการค้าของบริษัทและความเป็นอยู่ของลูกจ้างบริษัทในสยาม

พระราชวังหลวงในการเมืองอยุธยา

กรุงศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นทั้งพระนครหลวงและป้อมปราการ ภายในกำแพงเมืองยังมีพระบรมมหาราชวังที่มีกำแพงกันโดยรอบเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของแผ่นดิน พวกออกสันตภาวถึงสถานที่แห่งนี้ทั้งในฐานะที่เป็น “พระราชวังหลวง” และ “ราชสำนัก” มีสถานะเป็นทั้งที่ประทับของกษัตริย์และศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินที่กำหนดคึกการบ้านเมืองที่สำคัญส่วนใหญ่ พ่อค้าชาวฮอลันดาหลายคนต้องเข้าพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ณ ที่นี้ บางคนก็มีโอกาสได้เข้าเฝ้ากษัตริย์สยามเป็นการส่วนตัวนอกเหนือโอกาสพระราชพิธี พระราชวังหลวงจึงปรากฏในเอกสารฮอลันดาอยู่เป็นประจำ อย่างไรก็ตาม พวกเขาก็ได้รับรู้หรือเป็นพยานรู้เห็นการโจมตีศูนย์กลางทางอำนาจของสยามแห่งนี้หลายครั้งหลายหนตลอดระยะเวลาที่ค้าขายกับอยุธยา

พัน พลิตกล่าวย้อนไปถึงการโจมตีของพวกญี่ปุ่นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งเกิดขึ้นใน ค.ศ. ๑๖๑๑ หรือ ๑๖๑๒ ก่อนที่เขาจะมาถึงสยาม “พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ใจบุญ จนกระทั่งชาวสยามอ้างว่าพระองค์ไม่มีศัตรูเลยในโลกนี้

อย่างไรก็ดีก็มีเหตุการณ์เกิดขึ้นตรงข้ามกับที่คาดคิดไว้ พระองค์ทรงถูกชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในสยามจับในพระราชวังของพระองค์เอง^{๙๐} ชาวญี่ปุ่นไม่ใช่ชาวต่างชาติกลุ่มแรกที่พยายามปองร้ายกษัตริย์สยามด้วยการเข้าโจมตีพระบรมมหาราชวังสมัยก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่ง ค.ศ. ๑๕๖๙ พวกเขาติดตามเคยกพยายามบุกยึดพระราชวังหลวง^{๙๑}

พระราชวังหลวงมีบทบาทสำคัญในเรื่องเล่าของฟัน ฟลิตว่าด้วยความผันผวนทางการเมืองในปลายรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรมที่จะนำไปสู่การชิงราชสมบัติระหว่างพระอนุชาและพระราชโอรสของพระองค์ ก่อนจะจบลงด้วยการปราบดาภิเษกของพระเจ้าปราสาททองและกำเนิดราชวงศ์ใหม่ ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในระยเวลาน้อยกว่าหนึ่งปีระหว่าง ค.ศ. ๑๖๒๘-๑๖๒๙ เรื่องเริ่มด้วยการที่พระเจ้าทรงธรรมซึ่งทรงประชวรหนัก ทรงคล้อยตามคำแนะนำของออกญาศรีวรวงศ์หรือพระเจ้าปราสาททองในอนาคต ซึ่งเป็นพระญาติและทรงเลือกพระราชโอรสองค์โตเป็นรัชทายาทแทนที่จะเป็นพระอนุชา พระเจ้าทรงธรรมทรงขอให้ออกญาศรีวรวงศ์ให้ความช่วยเหลือพระราชโอรสให้ได้ครองราชสมบัติ ระหว่างที่พระมหากษัตริย์ทรงประชวรนั้นออกญาศรีวรวงศ์สั่งให้กวัดขันทงเข้าออกพระราชวังหลวงทุกด้านอย่างเคร่งครัด ไม่ให้ใครเข้าไปในพระราชวังโดยไม่ได้รับอนุญาตจากตนเอง และทำตนเป็นผู้เดียวที่รับสนองพระราชโองการและนำมาแจ้งต่อที่ประชุมขุนนาง เหล่านี้แสดงว่าออกญาศรีวรวงศ์สามารถควบคุมการติดต่อระหว่างพระมหากษัตริย์และขุนนางอื่นๆ อาจกล่าวได้ว่า สถานะที่เป็นที่ไว้วางใจของพระเจ้าทรงธรรมทำให้ออกญาศรีวรวงศ์สามารถควบคุมการเข้าออกพระราชวังหลวง และในทางกลับกัน

^{๙๐} ฟาน ฟลิต (วันวลิต). "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต". ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต)**. แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗, หน้า ๒๓๕.

^{๙๑} A. Teeuw and D. K. Wyatt. *The Story of Patani*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1970, pp. 157-161. เหตุการณ์นี้ได้รับการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ

การควบคุมการเข้าออกพระราชวังหลวงนั้นก็ทำให้ออกญาศรีวรวงศ์ผูกขาดการรับรู้ข่าวสารของพระเจ้าแผ่นดินได้และทำให้พระองค์ต้องพึ่งพาแต่ออกญาเท่านั้น นอกจากนี้พิน ฟลิตเล่าต่อไปว่า ออกญาศรีวรวงศ์ยัง “ลอบนำ” ทหารเข้ามาไว้ในวังอีก ๔,๐๐๐ คนบวกกับทหารอีก ๑๐,๐๐๐ คน ที่นำเข้ามาในตัวเมืองอยุธยา แม้จะมีคำถามว่าใครจะสามารถ “ลอบนำ” คนหลายพันคนเข้ามาในพระราชวังที่แม้ว่าจะกว้างใหญ่ได้จริงหรือไม่ แต่เรื่องเล่าของพิน ฟลิตก็สะท้อนให้เห็นว่าความสำเร็จขั้นแรกในเส้นทางสู่อำนาจของออกญาศรีวรวงศ์คือการควบคุมพระราชวังหลวง”^{๖๖} หลังจากที่ออกญาศรีวรวงศ์สนับสนุนให้พระราชโอรสองค์โตของพระเจ้าทรงธรรมขึ้นครองราชย์ได้สำเร็จโดยเฉลิมพระนามพระเชษฐาธิราชและเขาได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นออกญาภักโหม เขาก็กระทำการชิงราชสมบัติจากพระเชษฐาธิราช และเช่นเดียวกับเหตุการณ์การชิงอำนาจส่วนใหญ่ของราชสำนักอยุธยา ออกญาภักโหม และพวกทำการโจมตีพระราชวังหลวงและเข้าจับกุมพระเชษฐาธิราชและผู้สนับสนุน”^{๖๗}

ดูเหมือนว่าวงจรแห่งความชั่วร้ายของการเมืองราชสำนักอยุธยาจะเวียนกลับมาอีกครั้งใน ค.ศ. ๑๖๕๖ เมื่อพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคต เกิดการชิงราชบัลลังก์ถึงสองครั้งภายในเวลาอันสั้น โพลเคอร์ลุส เวสเตอร์โวลด์ (Volkerus Westerwolt) หัวหน้าสถานีรีโอซีในขณะนั้นได้บันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้แม้ว่าจะไม่ละเอียดนัก แต่ก็ให้ภาพที่ชัดเจนกว่าที่พงศาวดารไทยให้”^{๖๘} หลังจากที่พระนารายณ์ช่วยพระศรีสุธรรมราชาซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าปราสาททองกำจัดเจ้าฟ้าไชยซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระองค์เอง พระนารายณ์ก็ทำการชิงบัลลังก์จากพระศรีสุธรรมราชาเสียเอง แม้เวสเตอร์โวลด์จะไม่มีปัญหากับชัยชนะของสมเด็จพระ

^{๖๖} ฟาน ฟลิต. “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต”, หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๖๗} ฟาน ฟลิต. “จดหมายเหตุฟาน ฟลิต”, หน้า ๒๙๓.

^{๖๘} รายละเอียดของบันทึกของเวสเตอร์โวลด์ที่กล่าวถึงการชิงราชสมบัติในช่วงนี้ ดู Dhiravat na Pombejra. “The Accession of King Narai According to Dutch Sources”. *Crossroads of Thai and Dutch History* (Proceedings of the International Symposium). Bangkok: SEAMEO-SPAPA, 2007: 163-182.

นารายณ์ซึ่งเป็นผู้ที่คุ้นเคยดีกับพวกฮอลันดา หัวหน้าสถานีอดแสดงความปลอดภัย
ใจไม่ได้ที่ศูนย์กลางทางอำนาจของสยาม คือ พระบรมมหาราชวัง ได้ตกอยู่ในมือ
ของผู้โจมตีถึงสองครั้งภายในระยะเวลาเพียงสองเดือนครึ่ง พร้อมกันนั้นยังวิจารณ์
ความไร้ประสิทธิภาพในการระดมพลเพื่อการปกป้องกษัตริย์และพระราชวังของ
พวกสยามว่า “ระหว่างการโจมตีพระราชวัง ไม่มีใครนอกจากพวกมาเลย์และพวกญีปุ่น
ที่มีปืน” เพราะ “ปกติแล้วชายชาวสยามไปสงครามโดยมีอาวุธแค่เป็นดาบและ
หอก หรือไม่มีอาวุธเลย และคนธรรมดาสามัญไม่มีใครมีปืน” เขายังตั้งข้อสังเกตอีกว่า
แทบไม่เห็นร่องรอยของความเสียหายจากการโจมตีพระราชวังหลวง “ดูเหมือนว่า
ผีเข้าโจมตีราชสำนักพยายามหลีกเลี่ยงการสร้าง ความเสียหาย”^{๑๔}

ในครั้งหลังของรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ทรงมีวัตรปฏิบัติที่
ต่างไปจากพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ก่อนหน้าพระองค์ ด้วยทรงเสด็จไป
ประทับนอกพระนครหลวงที่ลพบุรีเป็นเวลาหลายเดือนต่อปี ส่งผลให้เกิดการย้าย
ศูนย์กลางการบริหารกิจการแผ่นดินบางส่วนไปยังลพบุรีด้วย โดยเฉพาะส่วนที่
เกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศและกิจการที่เกี่ยวกับชาวต่างชาติ เนื่องจากออกญา
พระคลังจะต้องตามเสด็จพระมหากษัตริย์ด้วย พวกฮอลันดาจึงได้รับผลกระทบจาก
การเปลี่ยนแปลงนี้ด้วย ลูกจ้างบริษัทวีไอซีหลายคนทำงานในสยามในช่วงทศวรรษ
ที่ ๑๖๗๐ และ ๑๖๘๐ ต้องเดินทางไปเจรจการค้ากับราชสำนักสยามที่ลพบุรี
บางคนมีโอกาสดำเนินการเสด็จพระนารายณ์ที่พระราชวังที่นั่น แต่น่าเสียดายที่ไม่มี
ใครเขียนเล่าถึงพระราชวังแห่งนี้ในรายละเอียด เอกสารฮอลันดาได้กล่าวถึง
เหตุการณ์กบฏโดยกลุ่มแขกมกกะสันที่ลี้ภัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. ๑๖๘๖ แต่
รายงานแค่ว่ากลุ่มกบฏเข้าโจมตีพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยา

แม้ว่าพระเพทราชาและผู้สนับสนุนจะเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะในการชิงอำนาจ
ที่ดำเนินไปในช่วงตั้งแต่เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนักจนเสด็จสวรรคตใน
ที่สุด รัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชาต้องเผชิญกับการท้าทายทางการเมืองหลายครั้ง

๑๔

^{๑๔} VOC 1219, Rapport, Westerwolt, 16 Nov. 1656, fo. 824v.

ซึ่งรวมถึงการกบฏครั้งใหญ่ที่เมืองโคราชและบริเวณใกล้เคียงใน ค.ศ. ๑๖๙๙
กิเดียน ตันต์ (Gideon Tant) หัวหน้าสถานีวีไอซีในอยุธยาขณะนั้นรายงานกลับไปยัง
กรุงปัตตาเวียว่า การกบฏที่หัวเมืองก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายภายในราชสำนักที่
อยุธยาไปด้วย ตันต์ระบุว่าเมื่อวันที่ ๙ มกราคม ค.ศ. ๑๗๐๐ เกิดไฟไหม้และ
การระเบิดขึ้นที่โรงงานดินปืนซึ่งเป็นที่ผลิตอาวุธซึ่งตั้งอยู่ห่างจากกำแพงพระราชวัง
หลวงไปเพียง ๓๒-๓๖ เมตร แรงระเบิดรับรู้ได้ถึงสถานการณ์การค้าของวีไอซีที่ทางใต้
ของตัวเกาะ ไฟไหม้นานถึงสามชั่วโมง มีคนตาย ๑๐ ศพและบาดเจ็บอีกในจำนวน
พอๆ กัน ข่าวกว่าพระเพทราชาเกือบได้รับบาดเจ็บจากเศษระเบิดที่กระเด็นเข้ามาตก
ใน “ห้องพระโรง” ที่กำลังประทับอยู่ ตันต์อธิบายเพิ่มเติมว่าระเบิดของชาวสยามทำ
ด้วยหนังกระบืออัดไส้ด้วยดินปืน เศษกระเบื้องแตก และชิ้นส่วนกระทะเหล็ก ผลจาก
เหตุร้ายครั้งนี้ทำให้มีการย้ายโรงงานดินปืนไปทางเหนือของพระราชวังนอกกำแพงเมือง
นอกจากนี้ ตันต์ยังรายงานด้วยว่ามีข่าวลือว่านี่คือการวางเพลิงที่ทำโดยคนใกล้ตัว
ของพระเพทราชาเอง เช่นเดียวกับที่มีข่าวลือว่ากบฏที่โคราชเป็นแผนการของ
บางฝ่ายในราชสำนัก”

หลังการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเกิดการต่อสู้แย่งชิง
อำนาจกันระหว่างพระราชโอรสของพระเจ้าท้ายสระฝ่ายหนึ่งและพระมหาอุปราช
ในพระเจ้าท้ายสระ คือ เจ้าฟ้าพร อีกฝ่ายหนึ่ง ผลปรากฏว่าฝ่ายเจ้าฟ้าพรมีชัยและ
พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์ในนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เอกสารออกสันดา
กล่าวว่า ในระหว่างที่ฝ่ายผู้ชนะทำการกวาดล้างผู้สนับสนุนฝ่ายตรงข้าม ออกญา
พระคลังคนสุดท้ายของรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระซึ่งมีเชื้อสายจีนหาทางลี้ภัยทางการเมือง
ด้วยการบวชเป็นพระ อย่างไรก็ตามเขาถูกสังหารโดยชาวมุสลิม
ชาวอยุธยาถือว่าการสังหารดังกล่าวเป็นคำสั่งของพระมหาอุปราชองค์ใหม่ คือ
เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ แต่เชื่อได้ว่าน่าจะเป็นที่รับรู้ของพระเจ้าบรมโกศ เหตุการณ์นี้
น่าจะมีผลต่อการกระทำที่ตามมาใน ค.ศ. ๑๗๓๔ ของกลุ่มชาวจีนในอยุธยาที่รวม
กำลังกันโจมตีพระราชวังหลวงด้วยการช่วยเหลือจากขุนนางไทยบางกลุ่มที่คงไม่

^{๓๖} VOC 1637, Missive Tant to Batavia, 17 Jan 1700, fos 8 9

พอใจกษัตริย์องค์ใหม่ เป็นไปได้ว่ากลุ่มชาวจีนคงไม่พอใจการสังหารอดีตออกญา
พระคลังเชื้อสายจีนซึ่งมีสถานะเป็นผู้นำชุมชนจีนในอยุธยาด้วย^{๓๓}

สรุป

บทบาทของพวกฮอลันดาในอยุธยาในฐานะพ่อค้า นักการทูต และข้าราชการ
สำนักทำให้พวกเขาอยู่ในสถานะที่จะเข้าถึงพระราชวังหลวงและพระอารามหลวงได้
พวกฮอลันดามีสำนักจึงยึดหยุ่นที่ทำให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไขของสังคม
พื้นเมืองในหลายพื้นที่ที่เข้าไปทำการค้าได้อย่างประสบความสำเร็จ พวกเขาเข้าใจ
ความหมายหรืออย่างน้อยรับรู้ถึงความสำคัญของสถานที่เหล่านี้ในบริบทของอยุธยา
ไม่เพียงแค่ว่าวังและวัดเป็นสิ่งบ่งชี้ระบอบการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นผู้ผูกขาด
อำนาจและวัฒนธรรมศาสนาแบบพุทธ แต่บันทึกของชาวฮอลันดาที่กล่าวถึงสถานที่
เหล่านี้ยังบอกสิ่งอื่นๆ ที่สำคัญ คือ การมีอยู่ของอันตรายที่ร่ายล้อมกษัตริย์แห่ง
อยุธยาและคนใกล้ชิดพระองค์ ขณะที่พระราชวังหลวงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ
สูงสุดของกษัตริย์ ในเวลาเดียวกันก็เป็นสัญลักษณ์ที่ดึงดูดการทำลายต่ออำนาจนั้น
วัดหลวงสะท้อนอุดมการณ์แบบพุทธของสังคมอยุธยา แต่ขณะเดียวกันก็สื่อถึงความ
เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของสถาบันกษัตริย์อยุธยา ซึ่งใช้พระอารามหลวงที่วิจิตร
ตระการตาเป็นเครื่องมือในการประกาศอำนาจของกษัตริย์

การเข้าร่วมพระราชพิธีของราชสำนักทั้งที่พระราชวังและพระอาราม
ต่างๆ ของผู้แทนชุมชนต่างชาติที่สำคัญในอาณาจักรถูกใช้เป็นเครื่องมือในการ
ประกาศบารมีของกษัตริย์อยุธยา ในเอกสารฮอลันดาเราเห็นภาพทั้งลูกจ้างบริษัท

^{๓๓} Dhiravat na Pombejra, 'Princes, Pretenders, and the Chinese Phrakhlung: an Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699-1734', in Blussé, Leonard and Gastra, Femme (eds.), *On the Eighteenth Century as a Category of Asian History: Van Leur in Retrospect* (Aldershot, etc.: Ashgate, 1998), 107-30, 122. เหตุการณ์นี้ได้รับการบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ คือ ฉบับพันจันทนุมาศ ฉบับบริติชมิวเซียม ฉบับพระพนรัตน์ และฉบับพระราชหัตถเลขา

ริโอซีที่เป็นชาวคริสต์และพ่อค้ามัวร์ที่เป็นมุสลิมนั่งเคียงข้างกันระหว่างพระราชพิธีในพระราชวังหลวงของสยามและในวัดแบบพุทธศาสนา ความพร้อมใจที่จะร่วมวัตรปฏิบัติข้ามวัฒนธรรมเช่นนี้เป็นสิ่งแปลกเปลี่ยนกับการได้รับการปฏิบัติที่ดีจากราชสำนักอยุธยาและเป็นการตอบแทนความปรารถนาดีของกษัตริย์แห่งสยามที่มีต่อพวกเขา

